

Herziening Cultuurhistoriekaart Gemeente Moerdijk

Toelichting bij de inventarisatie- en waarderingskaarten

Projectnummer: CA2329

CULTUURLAND
ADVIES

Gebiedsontwikkeling
Ruimtelijke Planvorming
Landschap & Cultuurhistorie

Colofon

Titel *Herziening Cultuurhistorie Kaart Gemeente Moerdijk. Toelichting bij de inventarisatie- en waarderingskaarten*

Auteurs E. van den Berg, S. Coppens & R. Moritz

Opdrachtgever Gemeente Moerdijk
Postbus 4, 4760 AA Zevenbergen
t.a.v. Annemiek van der Made (beleidsadviseur Monumenten)

Opdrachtnemer Cultuurland Advies
Postbus 20, 8180 AA Heerde

Projectcode CA2329

Versie 1

Datum 11 september 2024

Inhoud

Inleiding.....	4
Leeswijzer	4
1. Beleid en achtergrond.....	5
1.1 Stand van het onderzoek.....	5
1.2 Erfgoedbeleid	5
Rijksoverheid	5
Provincie Noord-Brabant	6
Gemeente Moerdijk.....	6
2. Methodiek.....	6
2.1 Inventarisatie.....	6
2.2 Opbouw van de database.....	7
2.3 Waardering	8
3. Advies	10
3.1 Algemeen.....	10
3.2 Waardevolle objecten (punten, lijnen en vlakken)	11
3.3 Waardevolle ensembles	11
3.4 Monumenten Inventarisatie Project (MIP-objecten)	11
3.5 Bomen.....	12
4. Toelichting bij de kaarten.....	13
4.1 Historische geografie	13
4.2 Waterstaatkundig erfgoed	14
4.3 Historische infrastructuur.....	17
4.4 Militair erfgoed	20
4.5 Historische bouwkunde	22
4.6 Groen erfgoed	26
Bronvermelding	32

Inleiding

De gemeente Moerdijk ligt in het uiterste noordwesten van de provincie Noord-Brabant en is met een oppervlakte van 184km² één van de grootste gemeenten van de provincie. De gemeente is ontstaan uit een fusie van de voormalige gemeenten Zevenbergen, Willemstad, Klundert, Standdaarbuiten, Fijnaart en Heijningen. De gemeente Moerdijk kent een typisch zeeleipolderlandschap dat rijk is aan landschappelijk en cultuurhistorisch erfgoed. Centraal in de geschiedenis staat de eeuwenlange strijd tegen het water. De sporen ervan zijn overal nog af te lezen aan het landschap, in de vorm van dijken, polders en ander waterstaatkundig erfgoed. Daarnaast heeft de lange en dynamische militaire geschiedenis een duidelijke stempel op het gebied gedrukt in de vorm van forten, vestingwerken en linies. Moerdijk staat tegenwoordig bekend als een sterk geïndustrialiseerd gebied, met de aanwezigheid van een groot industrieterrein dat beeldbepalend is voor een deel van de gemeente.

Aanleiding

Het landschappelijke en cultuurhistorische erfgoed binnen het grondgebied van de gemeente Moerdijk staat aangegeven op de Cultuurhistoriekaart (CK), die tussen 2011-2013 is opgesteld. De CK bevat een uitgebreide inventarisatie van landschappelijke en cultuurhistorische objecten en structuren, onderverdeeld in verschillende categorieën. Het ontbreekt deze kaart echter aan een duidelijke classificatie en waardering. Bovendien bevat de kaart een aantal onjuistheden in de kartering en is de kaart slecht digitaal raadpleegbaar. De gemeente heeft daarom behoefte aan een update van de kaart, waarbij de data wordt geordend, gecontroleerd, geactualiseerd en waar nodig aangevuld. Met deze update van de CK kan bovendien de stap worden gemaakt van een cultuurhistoriekaart (CK) naar een cultuurhistorische waardenkaart (CWK). Alle landschappelijke en cultuurhistorische elementen zijn namelijk van waarde, maar niet alles is even waardevol. Het is wenselijk om de waarde te bepalen, om afgewogen keuzes te kunnen maken bij toekomstige ruimtelijke planvorming. De nieuwe CWK van de gemeente Moerdijk geeft een aanzet voor de classificatie van het materiële, bovengrondse erfgoed binnen het grondgebied van de gemeente en vormt samen met de vernieuwde archeologiekaarten uit 2023 een overzicht van het erfgoed in de gemeente.

Leeswijzer

Dit rapport is bedoeld als toelichting bij de kaartlagen in de nieuwe CWK en bevat naast een overzicht van alle data een beknopte toelichting van de gebruikte (waarderings)methodiek. Het bevat geen overzicht van de (landschaps)geschiedenis of de ontstaansgeschiedenis van de beschreven elementen en structuren. Daarvoor verwijzen we naar de toelichting bij de actualisatie van de archeologiekaarten en de toelichtende rapportage bij de oorspronkelijke CK.¹

Dankwoord

Graag willen wij onze dank uitspreken aan de historische verenigingen en vrijwilligers die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de nieuwe kaart: de Heemkundige Kring Fijnaart & Heijningen, Heemkundekring 'Die Overdraghe' uit Klundert, stichting Heemkunde Moerdijk, Heemkundering 'Sandt daer Buyten', Heemkundekring 'De Willemstad', Heemkunde Zevenbergen en het Waterschap Brabantse Delta.

¹ Ellenkamp et al. 2023, Croonen Adviseurs 2013.

1. Beleid en achtergrond

1.1 Stand van het onderzoek

Over de archeologische, landschappelijke en cultuurhistorische objecten en structuren binnen de gemeente Moerdijk is al veel geschreven. Het onderzoek van Hans Renes uit 1985, waarin de landschapsgeschiedenis van West-Brabant wordt beschreven, geldt nog altijd als een standaardwerk.² Ook de toelichtende rapportage bij de recent verschenen actualisatie van de archeologiekaarten van de gemeenten Etten-Leur, Oosterhout, Moerdijk en Drimmelen (2023) biedt een duidelijk en gedetailleerd overzicht van de ontstaansgeschiedenis van het gebied, waarin nieuwe inzichten worden gepresenteerd.³ Daarnaast vormen publicaties over specifieke onderwerpen, bijvoorbeeld de 16^e-eeuwse polders, een belangrijke bron van informatie. Voor het gebouwde erfgoed biedt het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) uit de jaren '80 –'90 van de vorige eeuw een uitgangspunt. De informatie uit deze rapporten is samengevat in de toelichting bij de oorspronkelijke CK die door Croonen Adviseurs in samenwerking met Monumentenhuis Brabant is opgesteld.⁴

1.2 Erfgoedbeleid

De gemeente Moerdijk beschikt over een Erfgoedregister waarin al het beschermde erfgoed dat onder de Erfgoedwet valt staat beschreven.⁵ Op de nieuwe CWK is het onroerende, bovengrondse erfgoed dat reeds een beschermde status kent aangegeven als waardevast erfgoed. Op de verschillende beleidsniveaus (*rijk, provincie, gemeente*) dient in ieder geval rekening gehouden te worden met de onderstaande categorieën. Daarnaast kunnen er in de verschillende geldende bestemmingsplannen bepalingen zijn opgenomen, bijvoorbeeld een cultuurhistorische dubbelbestemming.

Rijksoverheid

Rijksmonumenten

Rijksmonumenten zijn bouwwerken, objecten of ensembles die vanwege hun erfgoedwaarde, betekenis of schoonheid van nationaal belang zijn. Rijksmonumenten zijn ingeschreven in het Monumentenregister en beschermd binnen de Erfgoedwet. De geldende regels zijn te vinden in het monumentenregister op de website van de RCE en de website van de gemeente.⁶

Beschermde stads- en dorpsgezichten

Vesting Willemstad is in 1970 door het Rijk aangewezen als beschermd stadsgezicht. De aanwijzing beperkt zich niet tot de vesting maar omvat ook een deel van het omliggende schootsveld. De onderbouw, redengevende beschrijving en geldende regels zijn terug te vinden in de toelichting bij de aanwijzing op de website van de gemeente. Voor meer informatie over de aanwijzing van rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten wordt verwezen naar de website van de RCE.⁷

² Renes 1985

³ Ellenkamp et al. 2023

⁴ Croonen Adviseurs 2013.

⁵ <https://www.moerdijk.nl/web/Moerdijsite/Inwoners/Wonen-en-verhuizen/Monumenten-en-cultuurhistorie/Erfgoedregister.pdf>

⁶ <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>

⁷ <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/beschermde-stads-en-dorpsgezichten>

Provincie Noord-Brabant

Cultuurhistorische waarden en ensembles van provinciaal belang

De provincie Noord-Brabant zet in op versterking van de Brabantse identiteit en heeft op de provinciale Cultuurhistorische Waardenkaart en in de Structuurvisie cultuurhistorische waarden en ensembles aangewezen, die voor de provincie zelf een bindend toetsingskader vormen. Het is aan de gemeente om in de ruimtelijke planvorming rekening te houden met deze waarden.⁸

Cultuurhistorisch waardevolle objecten

In de provinciale verordening Ruimte is bepaald dat gebouwen met een cultuurhistorische waarde of met een beschermde status als gemeentelijk of rijksmonument die herbestemd worden als woning, een grotere woonoppervlakte of oppervlakte aan bijgebouwen mogen behouden, ter behoud van deze objecten. Het gaat bijvoorbeeld om boerderijen met grote schuren, die in de gemeente Moerdijk veel voorkomen. Op basis van de bouwkundige waarden kunnen door de gemeente, na goedkeuring van de provincie, cultuurhistorische waardevolle objecten worden aangewezen. Momenteel gaat het in de gemeente Moerdijk om twee panden die hiervoor in aanmerking komen.

Gemeente Moerdijk

Gemeentelijke monumenten

De gemeente Moerdijk heeft objecten aangewezen als gemeentelijk monument om er voor te zorgen dat dit erfgoed ook voor de komende generaties bewaard blijft. Het gaat daarbij voornamelijk om gebouwd erfgoed. Meer informatie over de aanwijzing van gemeentelijke monumenten en de redengevende beschrijvingen is te vinden in de Monumentenwijzer op de website van de gemeente.⁹

MIP objecten

Tussen 1984-1990 zijn voor de gehele provincie Noord-Brabant Monumenten Inventarisatie projecten (MIP) uitgevoerd. Naast een overzicht van bijzondere panden staan in de bijbehorende boeken ook beschrijvingen van de landschappelijke en karakteristieken van de toenmalige gemeenten. Hoewel de MIP-panden geen beschermde status hebben, houdt de gemeente een lijst bij met MIP-panden in het buitengebied die zijn uitgesloten van het welstandsvrij bouwen. Dat houdt in dat aanvragen voor een Omgevingsvergunning op deze adressen moeten worden voorgelegd aan de commissie visuele omgevingskwaliteit.

Bomenlijst

De gemeente beschikt over een lijst van beschermde bomen. Voor alle bomen die op deze lijst staan geldt dat er een vergunning nodig is bij drastische snoei of het kappen van de boom. De bomenlijst bevat voornamelijk bomen op particuliere gronden. De lijst is echter verouderd en aan vernieuwing toe. Daarnaast beschikt de gemeente over een lijst van koninklijke- en gedenkbomen.

2. Methodiek

2.1 Inventarisatie

De nieuwe CWK geeft aan waar de belangrijkste landschappelijke en cultuurhistorische waarden binnen de gemeente liggen. De kaart moet gezien worden als een doorvertaling van de tussen 2011-

⁸ <https://www.brabant.nl/onderwerpen/cultuur-erfgoed-sport-vrijetijd/erfgoed-ruimte/>

⁹ <https://www.moerdijk.nl/web/Moerdijsite/Inwoners/Wonen-en-verhuizen/Monumenten-en-cultuurhistorie/Gemeentelijke-monumenten/Monumentenwijzer.html>

2013 opgestelde CK. Vrijwel alle op de kaart aanwezige gegevens zijn ontleend aan de inventarisatie van de CK. Er heeft voor de totstandkoming van de CWK geen nieuw inventariserend veldwerk plaatsgevonden. Wel zijn alle gegevens gecontroleerd op basis van een bureaustudie en waar nodig opgeschoond, aangevuld en voorzien van een waardering. Een volledig overzicht van kaartlagen en bewerkingen is opgenomen in hoofdstuk 4 vanaf pagina 12.

Bij het opstellen van de CK is de keuze gemaakt welke categorieën op de kaart zijn opgenomen. De CWK geeft, net als de CK, alleen elementen en ensembles weer die tot één van deze vooraf bepaalde categorieën behoren. Dat betekent dat de CWK niet vlakdekkend is en geen totaaloverzicht geeft van al het landschappelijk en cultuurhistorisch erfgoed binnen de gemeente. Wanneer een gebied op de kaart leeg is, betekent dat niet dat er op die locatie geen landschappelijke of cultuurhistorische waarden (kunnen) voorkomen. Mogelijk zijn ze wel aanwezig, maar behoren ze niet tot de geïnventariseerde categorieën of zijn ze nog niet onderzocht. De CWK moet niet als een statisch document gezien worden, in de toekomst kan nieuwe informatie aan de kaart worden toegevoegd.

2.2 Opbouw van de database

De CWK is opgebouwd in een Geografisch Informatie Systeem (GIS) waarbij alle informatie is vastgelegd in een geodatabase (.gdb). Op de digitale kaart is onderscheid gemaakt tussen punten, lijnen, vlakken en ensembles. Onder de punten vallen kleine objecten zoals individuele bomen, panden of molens. Lijnen zijn langgerekte structuren zoals dijken en wegen en vlakken zijn opzichzelfstaande elementen zoals forten of wielen. Onder ensembles vallen grotere ruimtelijke structuren met een sterke samenhang, zoals polders of historische dorpskernen.

Voor ieder object in de database is de volgende attribuuttabel zo volledig mogelijk ingevuld:

Veld	Beschrijving
Categorie	Categorie waar het element toe behoort. (<i>Historisch cultuurlandschap, gebouwd erfgoed, waterstaatkundig erfgoed, groen erfgoed, militair erfgoed, historische infrastructuur</i>)
Type	Type van het element (<i>bijvoorbeeld: dijk, windmolen, spoorweg</i>)
Beschrijving	Algemene beschrijving van het type
Toelichting	Toelichting en bijzonderheden van het individuele object
Naam	Naam van het element
Periode	Periode of jaartal waarin het element is ontstaan
Status	Huidige status van het element (<i>aanwezig, herkenbaar, verdwenen</i>)
Kenmerkendheid	Mate waarin het element kenmerkend is geweest voor de wordingsgeschiedenis van het landschap waarin het voorkomt. Uitgedrukt in een cijfer. (<i>0=laag, 1 = gemiddeld, 2 = hoog, 3 = zeer hoog</i>)
Ensemblewaarde	Aanwezigheid van de landschappelijke omgeving waarin of waarmee de cultuurhistorische structuren en elementen tot stand zijn gekomen. Uitgedrukt in een cijfer. (<i>0=laag, 1 = gemiddeld, 2 = hoog, 3 = zeer hoog</i>)
Gaafheid	Mate van intactheid van het element ten opzichte van de beginsituatie. Uitgedrukt in een cijfer. (<i>0=laag, 1 = gemiddeld, 2 = hoog, 3 = zeer hoog</i>)
Zeldzaamheid	Actuele mate van voorkomen van een het element in de regio of in Nederland. Uitgedrukt in een cijfer. (<i>0=laag, 1 = gemiddeld, 2 = hoog, 3 = zeer hoog</i>)
Totaalscore waardering	Totaalscore van de criteria kenmerkendheid, ensemblewaarde, gaafheid en zeldzaamheid. Uitgedrukt in een cijfer (<i>0 t/m 3 = laag, 4 t/m 6 = gemiddeld, 7 t/m 9 = hoog, 10 t/m 12 = zeer hoog</i>)

Eindwaardering	Cultuurhistorische waarde van het element op basis van de totaalscore waardering (<i>laag, gemiddeld, hoog, zeer hoog</i>)
Bron	Bronnen die zijn gebruikt voor de kartering van het element
Link	Link naar externe informatie over het element (<i>bijvoorbeeld Rijksmonumentenregister</i>)
Monumentnummer	Registratienummer van Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten
MIP-code	Registratienummer van MIP-objecten
Plaats	Woonplaats waarin het element zich bevindt. (<i>op basis van de Basisregistratie Adresgegevens (BAG)</i>)
Toelichting waardering	Beknopte toelichting bij de totstandkoming van de waardering.

2.3 Waardering

Voor de waardering van de landschappelijke en cultuurhistorische elementen is gebruik gemaakt van een wetenschappelijke waarderingmethodiek ontwikkeld zoals die door Martijn Horst in het kader van het opstellen van de Cultuurhistorische Waardenkaart voor de Provincie Overijssel in 2012 is ontwikkeld en in de loop der tijd verder is uitgewerkt door Cultuurland Advies.¹⁰ De methodiek sluit aan bij de door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed gehanteerde methodiek. Deze veelgebruikte methode om tot een waardering te komen wordt gekenmerkt door de toepassing van een breed aanvaarde wetenschappelijke waarderingmethodiek op basis van de criteria zeldzaamheid, kenmerkendheid, gaafheid en ensemblewaarde. Het is echter belangrijk om te vermelden dat deze methodiek alleen kan worden toegepast op elementen die nog aanwezig zijn. Verdwenen elementen kunnen wel dienen ter inspiratie voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen en zijn in sommige gevallen aangegeven op de kaart. Het komt voor dat er op een locatie sprake is van meerdere objecten die elkaar overlappen. In dat geval is de hoogste waardering leidend. Dit rapport geeft een globale beschrijving per categorie. Specifieke beschrijvingen en waardering per element zijn terug te vinden in de GIS-database.

Ensemblewaarde:

Aanwezigheid van de landschappelijke omgeving waarin of waarmee de cultuurhistorische structuren en elementen tot stand zijn gekomen.

Kenmerkendheid:

Mate waarin het element kenmerkend is geweest voor de wordingsgeschiedenis van het landschap waarin het voorkomt.

Gaafheid:

Mate van intactheid van het element ten opzichte van de beginsituatie.

Zeldzaamheid:

Actuele mate van voorkomen van een het element in de regio of in Nederland.

Op basis van deze waarderingmethodiek kan per waarderingcriterium een score worden gegeven aan de gekarteerde elementen:

0 punten (laag);

1 punt (gemiddeld);

¹⁰ M. Horst & Th. Spek 2012, M. Horst 2015.

2 punten (hoog);
3 punten (zeer hoog).

Wanneer alle vier criteria gewaardeerd zijn, worden deze scores opgeteld tot een totaalscore. Daarna kunnen ze worden teruggerekend naar een eindwaardering:

Waarderingsklasse

Laag: 0 - 3

Gemiddeld: 4 - 6

Hoog: 7 - 9

Zeer hoog: 10 – 12

De waarderingsklassen corresponderen met de kleuren groen (laag), geel (gemiddeld), oranje (hoog) en rood (zeer hoog) op de waarderingskaart.

3. Advies

3.1 Algemeen

De gemeente Moerdijk zal de komende jaren te maken krijgen met allerlei ontwikkelingen die druk op het landschap uitoefenen. Denk bijvoorbeeld aan de energietransitie, veranderingen in de agrarische sector, woningbouw, infrastructuur, klimaatadaptatie of natuurontwikkeling. Het is daarom van groot belang de landschappelijke en cultuurhistorische waarden vast te leggen en te beschermen. Dit onderzoek omvat geen concrete kansencatalogus, wel doen we enkele algemene aanbevelingen over hoe in de toekomstig omgegaan kan worden met de nieuwe CWK en welke categorieën in de toekomst nog extra aandacht verdienen.

De natuurlijke ondergrond en het historische cultuurlandschap bepalen voor een groot deel welke ontwikkelingen op een bepaalde plaats mogelijk zijn. De geologische opbouw, bodemgesteldheid en hydrologische situatie zijn in het verleden altijd bepalend geweest voor de inrichting van het landschap. Deze connectie tussen de ondergrond en de landschapsinrichting lijkt de afgelopen decennia steeds verder uit balans te zijn geraakt. Om toe te werken naar een duurzaam en streekeigen landschap moet deze balans teruggevonden worden, door de kwaliteiten van het historische cultuurlandschap waar mogelijk te behouden en te versterken.

De identiteit van de gemeente is verbonden met het landschap en de geschiedenis. Twee onderwerpen komen in de gemeente Moerdijk sterk naar voren: het zeeleipolderlandschap en de militaire geschiedenis, met name de forten en linies uit de vroegmoderne tijd. Cultuurhistorische elementen en landschappen staan echter niet op zichzelf, maar maken onderdeel uit van een breder geheel. Afstemming met het provinciale en landelijke beleid is daarom noodzakelijk. Voor een aantal waardevolle cultuurhistorische en landschappelijke ensembles geldt bovendien dat ze hoge natuurwaarden kennen. Dat zijn bij uitstek de locaties die ook door bewoners en toeristen hoog gewaardeerd worden. Een brede, integrale aanpak is daarom noodzakelijk.

Op de nieuwe CWK wordt onderscheid gemaakt tussen waardevolle objecten, waardevolle ensembles en waardeverloren erfgoed. Onder waardevolle objecten vallen alle objecten die een hoge of zeer hoge landschappelijke en/of cultuurhistorische waarde hebben gekregen op basis van de hierboven beschreven methodiek. Deze objecten kennen (nog) geen bescherming, het is daarom aan de gemeente om vast te stellen hoe in de praktijk met deze objecten zal worden omgegaan. Waardevolle ensembles zijn grotere ruimtelijke structuren, zoals polders, die een hoge of zeer hoge landschappelijke of cultuurhistorische waarde kennen volgens de gebruikte waarderingmethodiek. Ook hiervoor geldt dat ze veelal geen wettelijke bescherming kennen. Onder waardeverloren erfgoed valt alles wat reeds enige vorm van bescherming kent of waarvan de waarde al kenbaar is gemaakt bij de gemeente. Dat zijn bijvoorbeeld de Rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten, objecten uit het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en cultuurhistorische landschappen van provinciaal belang.

Eén van de categorieën die in de toekomst verder zal moeten worden uitgebreid is het gebouwd erfgoed. Momenteel omvat de kaart binnen deze categorie slechts een overzicht van monumentale panden, het MIP en de contouren van bijzondere stads- en dorpskernen. In de toekomst is een gedetailleerdere inventarisatie en waardering van stedenbouwkundige ensembles en structuren wenselijk. Dat kan mogelijk leiden tot de aanwijzing van nieuwe beschermde stads- en dorpsgezichten of andere manieren van bescherming. Ook op het gebied van groen erfgoed, klein waterstaatkundig erfgoed (sluizen, duikers, bruggen,...), militair erfgoed uit de 20ste eeuw (de Eerste en Tweede Wereldoorlog en Koude Oorlog) en recent erfgoed (post '65) kan nog een grote slag geslagen worden.

3.2 Waardevolle objecten (punten, lijnen en vlakken)

Geadviseerd wordt om in ieder geval de objecten met een zeer hoge waarde (10, 11 of 12 punten) op enige wijze vast te leggen en te beschermen. Daarmee kan voorkomen worden dat deze objecten bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen worden aangetast of over het hoofd gezien. Daarnaast kan er ook nagedacht worden over een bescherming van elementen met een hoge waarde (7, 8 of 9 punten). Aangeraden wordt om de status vast te leggen in het Omgevingsplan en alle geplande ontwikkelingen binnen een gebied met een (zeer) hoge waarde door de gemeente te laten beoordelen. Dat kan bijvoorbeeld door een toetsingskader in te stellen, zoals dat ook voor het waardevaste gebouwd erfgoed geldt. Op basis van de waardering kan de gemeente samen met initiatiefnemers kijken naar de mogelijkheden (*nee, tenzij...*). De regelgeving hieromtrent dient in de nieuwe Omgevingsplan vastgelegd te worden. Een (zeer) hoge waardering betekent niet dat er geen ontwikkelingen mogelijk zijn, maar wel dat er bij toekomstige planvorming rekening gehouden dient te worden met de landschappelijke en cultuurhistorische waarden.

3.3 Waardevolle ensembles

Naast de waardevolle objecten staan op de nieuwe CWK ook waardevolle ensembles aangegeven. Dit zijn grotere structuren, die vanwege hun bijzondere ruimtelijke structuur en samenhang een (zeer) hoge landschappelijke of cultuurhistorische waarde kennen, die niet is vast te leggen in één object of structuur. Het gaat dan bijvoorbeeld om de vele zeekleipolders die de gemeente rijk is, of de historische dorpskernen. De ensembles zijn grotendeels volgens dezelfde methodiek gewaardeerd als de objecten, in het beleid is het echter belangrijk om een onderscheid tussen beiden te maken. Waar het bij de objecten wenselijk is deze in hun geheel zo goed mogelijk te beschermen (*nee, tenzij...*), is het bij ensembles hoofdzakelijk van belang om bij nieuwe ontwikkelingen rekening te houden met de landschappelijke en cultuurhistorische waarden zonder het gebied volledig op slot te zetten (*ja, mits...*). In het geval van de polders betekent dat bijvoorbeeld dat kenmerkende kwaliteiten zoals het wegenpatroon, de verkaveling en de openheid in stand dienen te blijven. Daarbinnen zijn nieuwe ontwikkelingen mogelijk, zolang de ensemblewaarde en identiteit van het ensemble niet worden verstoord. Hetzelfde geldt voor de dorpskernen. Voor de dorpskernen geldt dat het wenselijk is om in de toekomst een gedetailleerdere inventarisatie en waardering van stedenbouwkundige waarden te laten uitvoeren. Het is aan de gemeente om te bepalen welke ontwikkelingen op welke locatie mogelijk en passend zijn. De waardering van ensembles geldt dus voor de ruimtelijke structuur en patronen en niet voor individuele elementen binnen het ensemble. Deze individuele elementen kunnen als punt, lijn of vlak wel een eigen cultuurhistorische of landschappelijke waarde kennen.

3.4 Monumenten Inventarisatie Project (MIP-objecten)

Naast de gemeentelijke monumenten en Rijksmonumenten beschikt de gemeente Moerdijk over een lijst met MIP-panden, die tijdens de jaren '80 en '90 zijn geïnventariseerd maar geen officiële status kennen. Deze panden zijn cultuurhistorisch waardevol en maken deel uit van het gebouwde erfgoed van de gemeente. Het is aan de gemeente om te bepalen hoe hier in de toekomst mee om zal worden gegaan. De MIP-panden zijn op de oorspronkelijke CK opgenomen en zijn onlangs ook door de provincie Brabant gedigitaliseerd, beide datasets zijn echter onvolledig en op veel punten zelfs onjuist. In het kader van de herziening van de CWK is de lijst met MIP-objecten enigszins geactualiseerd op basis van een bureaustudie (zie paragraaf 4.5.3), er is echter geen nieuw bouwhistorisch onderzoek of veldwerk uitgevoerd. Om het behoud van deze panden in de toekomst te borgen via bijvoorbeeld het Omgevingsplan/wet, bijvoorbeeld door middel van een sloopverbod of een voorschrift dat het aanzicht van een gebouw bewaard moet blijven, zal eerst aanvullend onderzoek en een volledige herziening van de lijst nodig zijn. Vanwege de grote tijdsinvestering (ruim

600 panden die bekeken moeten worden) maakt dit onderzoek geen onderdeel uit van deze herziening van de CK. De MIP panden in het buitengebied zijn uitgesloten van het welstandsvrij bouwen, dat houdt in dat aanvragen om een Omgevingsvergunning voorgelegd moeten worden aan de commissie visuele omgevingskwaliteit.

3.5 Bomen

Voor de bescherming van individuele bomen op basis van hun bijzondere cultuurhistorische waarde zijn verschillende lijsten beschikbaar. Allereerst beschikt de gemeente zelf over een lijst van monumentale en beschermde bomen, die grotendeels op particuliere gronden staan. Voor alle bomen op deze lijst geldt dat er een vergunning nodig is bij drastische snoei of kap. De lijst lijkt echter min of meer willekeurig tot stand te zijn gekomen en is flink verouderd. Bovendien is de lijst niet op de kaart raadpleegbaar. Een volledige herziening van deze bomenlijst was in het kader van dit onderzoek niet mogelijk. De lijst is daarom niet opgenomen op de CWK, maar blijft gelden als toetsingskader voor de gemeente. Aanbevolen wordt om deze lijst in de toekomst te herzien.

De gemeente beschikt daarnaast over een lijst van koninklijke jubileumbomen en gedenkbomen. Deze bomen zijn beter gedocumenteerd en ter informatie meegenomen op de inventarisatiekaart van de CWK. Omdat het hier om elementen met een herinneringswaarde of (deels) immateriële waarde gaat, is er geen cultuurhistorische of landschappelijke waardering uitgevoerd. De waarde van deze objecten zit hem namelijk niet in de fysieke verschijningsvorm.

Tenslotte bevinden er zich bomen en boomgroepen binnen de gemeente die zijn opgenomen in het landelijk register van monumentale bomen dat door de Bomenstichting is opgesteld. Deze bomen zijn opgenomen op de CWK en zijn op landelijke schaal bijzonder te noemen. Ongeveer de helft van deze bomen staat ook op de gemeentelijke bomenlijst. Er wordt aanbevolen om ook de overige bomen en boomgroepen die in het register staan te beschermen met bijvoorbeeld een kapverbod.

4. Toelichting bij de kaarten

4.1 Historische geografie

4.1.1 (Gedeeltelijk) natuurlijke waterlopen

Beschrijving

Verspreid over de gemeente liggen nog enkele (restanten van) natuurlijke waterlopen. Deze krekten zijn overblijfselen van getijdengeulen die werden gevormd bij grote overstromingen, met name tijdens de 14^e en 15^e eeuw. Ze takten vaak aan op het stelsel van natuurlijke beken die vanaf de hogere delen van Brabant richting de kust stroomden. Via het stelsel van natuurlijke en vergraven waterlopen kon de zee tijdens overstromingen diep in het land dringen. Bij zware stormvloed werd het veen weggeslagen en werd een pakket klei over het veen afgezet. Oude krekten liggen vaak nog als kronkelende waterlopen in het landschap of zijn in de perceelsgrenzen (sloten) herkenbaar. Ze zijn in het verleden vaak afgedamd wanneer de opgeslibde kleigronden werden ingepolderd. Op de hoogtekartaat (AHN4) zijn ze nog goed herkenbaar, ook wanneer er geen water meer in staat. Het onderscheid tussen gegraven waterlopen en natuurlijke waterlopen is niet altijd evident. Dat heeft te maken met het feit dat de zee tijdens overstromingen ook het land binnendrong via de kunstmatige watergangen, die daardoor een kronkelend verloop kregen. Daarnaast werden natuurlijke krekten vaak vergraven tot vaarwegen of afwateringssloten.

Inventarisatie

De kaartlaag met natuurlijke waterlopen is overgenomen uit de oorspronkelijke CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Elementen die sinds 2014 uit het landschap zijn verdwenen zijn verwijderd. Daarnaast zijn enkele nieuwe objecten toegevoegd, op basis van de herziene archeologiekarten van de gemeente.¹¹ Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

De (restanten van) krekten en andere natuurlijke waterlopen kennen vaak een hoge landschappelijke waarde. Ze zijn zeer kenmerkend voor dit gebied het vertellen het verhaal van het natuurlijke landschap en de vele stormvloed die het gebied hebben geteisterd. Ze zijn bovendien vrij zeldzaam op landelijke schaal. Wel zijn de gaafheid en ensemblewaarde vaak sterk aangetast door moderne ontwikkelingen.

Kenmerkendheid: Zeer hoog (3)

Ensemblewaarde: Laag (0) tot hoog (2)

Gaafheid: Laag (0) tot hoog (2)

Zeldzaamheid: Hoog (2)

Waardering: Gemiddeld tot hoog

¹¹ Ellenkamp et al 2023

4.2 Waterstaatkundig erfgoed

4.2.1 Dijken en kaden

Beschrijving

Dijken en kaden zijn veelvoorkomende cultuurhistorische elementen in het uitgestrekte zeekleipolderlandschap van de gemeente Moerdijk. Een groot deel van de gemeente was reeds in de middeleeuwen ontgonnen en kent een dynamische geschiedenis. Door hevige stormvloed in de late middeleeuwen raakten deze ontgonnen gebieden opnieuw overstroomd, waarna ze soms eeuwenlang onbewoond bleven. In de vroegmoderne tijd werden door de landsheren van Bergen op Zoom, Breda en Zevenbergen opnieuw plannen gemaakt voor de inpoldering van de gebieden. Wanneer de buitendijkse gorzen voldoende waren opgeslibd maakte men plannen voor de indijking ervan. Na toestemming van de landheer werd een ontwerp van het dijktracé vastgesteld en werd het werk aanbesteed. Het dijklichaam bestond uit klei of zand met klei, dat buitendijs werd opgegraven. In de loop der eeuwen zijn de dijken steeds verder opgehoogd en versterkt. De dijk was aan de polderkant altijd steiler dan aan de zee kant. De dijklichamen werden tevens gebruikt als doorgaande wegen. In het verleden waren de polders tijdens de wintermaanden vaak slecht begaanbaar, verkeer over de dijken had daarom de voorkeur.

Met kaden worden zomerdijken bedoeld, die niet hoog genoeg zijn om ook de hoge waterstanden tijdens de wintermaanden te keren. Vaak gingen ze vooraf aan een hogere (winter)dijk, bij de aanwinning van nieuw land. In recent ingepolderde gebieden, bijvoorbeeld langs de rivieren, zijn de kaden nooit vervangen door winterdijken.

Inventarisatie

De kaartlaag met dijken en kaden is volledig opnieuw opgebouwd op basis van gegevens uit de oorspronkelijke CK, de kaart *'Leven met water'* van de RCE en de herziene archeologiekarten van de gemeente. Daarnaast is een beknopte bureaustudie op basis van historisch kaartmateriaal uitgevoerd. Om een zo compleet mogelijk beeld te geven van het (voormalige) polderstelsel van Moerdijk zijn waar mogelijk ook verdwenen dijken en kaden opgenomen in de inventarisatie. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

Veel dijken en kaden zijn nog aanwezig in het landschap. Dijken zijn zeer kenmerkend en beeldbepalend voor het zeekleilandschap van Moerdijk. Ze vormen de hoofdlijnen van het rationele polderlandschap en zijn op veel plekken goed bewaard. Door recente ontwikkelingen, zoals de uitbreiding van industrieterreinen en de aanleg van snelwegen zijn verschillende dijken doorsneden of volledig verloren gegaan. De gaafheid en ensemblewaarde verschillen daarom sterk. Bij het criterium kenmerkendheid is onderscheid aangebracht tussen de kaden en de dijken, de dijken scoren hier hoger omdat zij een nauwere relatie hebben met de wordingsgeschiedenis van het gebied. Dijken komen in grote delen van Nederland veelvuldig voor en zijn daarom niet zeldzaam te noemen. De waardering van de dijken geldt tevens voor de wegen die op of direct langs de dijk liggen. Deze wegen zijn niet apart meegenomen in de inventarisatie en waardering.

Dijken

Kenmerkendheid: Zeer hoog (3)

Ensemblewaarde: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Gaafheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)
Zeldzaamheid: Gemiddeld
Waardering: Gemiddeld (5) tot zeer hoog (10)

Kaden

Kenmerkendheid: Gemiddeld (1)
Ensemblewaarde: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)
Gaafheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)
Zeldzaamheid: Gemiddeld
Waardering: Gemiddeld (5) tot zeer hoog (10)

4.2.2 Polders

Beschrijving

Het grondgebied van de gemeente Moerdijk bestaat vrijwel volledig uit zeeleipolders. Na de grote overstromingen in de 15^e eeuw werd begonnen met het (opnieuw) droogleggen van de overstroomde gebieden. Zodra een gors hoog genoeg was opgeslibd kwam het in aanmerking voor beekading of bedijking. Als eerste werden de gorzen bekaad die uit zichzelf droogvielen, dit worden ook wel opwaspolders genoemd. Nadat de polders waren bedijkt kon nieuw slib tegen de bedijking afgezet worden, waardoor de aangrenzende gebieden sneller werden opgehoogd en ook bedijkt konden worden. Deze polders noemen we aanwaspolders. Het merendeel van de polders in de gemeente Moerdijk bestaat uit dergelijke aanwaspolders. Het nieuw aangewonnen land werd in eerste instantie gebruikt voor de akkerbouw (veelal graan, later ook vlas, meekrap en suikerbieten). Nattere gronden langs kreken werden als weide of hooiland in gebruik genomen. De rationele verkaveling binnen de zeeleipolders is zeer kenmerkend en is in veel gevallen nog aanwezig in de vorm van wegen, sloten en perceelsgrenzen. De zeeleipolders zijn daarmee zeer beeldbepalend voor het landschap in de gemeente Moerdijk.

Inventarisatie

De kaartlaag met polders is herzien op basis van de nieuwe laag met dijken en kaden. De namen en datering zijn overgenomen van uit de oorspronkelijke CK, de kaart '*Leven met water*' van de RCE en de herziene archeologiekaarten van de gemeente. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid van de ensembles is vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

Voor de polders is een aangepaste waarderingsmethodiek gebruikt. Polders vormen namelijk altijd een ensemble. De criteria gaafheid en ensemblewaarde worden in het geval van de polders daarom samengevoegd. Om tot een werkbare waarderingsmethodiek te komen wordt het criteria ouderdom toegevoegd, waarbij de oudere polders (<1600, 3 punten) een hogere score krijgen dan de jongere polders (1600-1850, 2 punten), (1850-1950, 1 punt) en (>1950, 0 punten). De waardering geldt voor het gehele ensemble. Een hoge waardering betekent niet dat er geen ontwikkelingen mogelijk zijn in de polder, maar wel dat daarbij rekening gehouden moet worden met de historische structuur. De verdwenen (gedeeltes van) polders zijn enkel ter illustratie opgenomen en zijn niet gewaardeerd. In de praktijk komt het er op neer dat het overgrote merendeel van de ensembles een hoge waardering krijgt. In paragraaf 3 wordt toelichting gegeven over hoe hiermee omgegaan kan worden.

Kenmerkendheid: Zeer hoog (3)
Gaafheid ensemble: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)
Ouderdom: Laag (0) tot zeer hoog (3)
Zeldzaamheid: Gemiddeld (1)

Waardering: Gemiddeld (5) tot 10 (zeer hoog)

4.2.3 Wielen

Beschrijving

Wielen (ook wel *welen* of *kolken* genoemd) zijn restanten van dijkdoorbraken in het verleden. Vanwege het snelstromende, kolkende water werden er bij een dijkdoorbraak diepe gaten in het landschap uitgesleten. Dat maakte het herstel van de dijk moeilijk, want ook na demping van het gat bleef het een zwakke plek in de kustverdediging. Daarom werd de nieuwe dijk veelal met een boog om het gat heen gelegd. Er kan daarbij onderscheid gemaakt worden tussen binnengedijkte wielen en buitengedijkte wielen. Buitengedijkte wielen zijn vaak in de loop der tijd dichtgeslibd en enkel nog herkenbaar in het dijktracé.

Inventarisatie

De kaartlaag is overgenomen uit de oorspronkelijke CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Elementen die sinds 2014 uit het landschap zijn verdwenen zijn verwijderd. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

Wielen zijn zeer kenmerkend voor dit deel van Nederland. Wanneer de dijk nog in goede staat aanwezig is kennen ze bovendien een hoge ensemblewaarde. De gaafheid verschilt per wiel, soms is er enkel nog een kromming in het dijktracé waarneembaar. Wielen komen langs de gehele Nederlandse kust en langs de grote rivieren voor en zijn daarom niet zeldzaam te noemen.

Kenmerkendheid: zeer hoog (3)

Ensemblewaarde: hoog (2)

Gaafheid: gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: gemiddeld (1)

Waardering: hoog

4.2.4 Sluizen, gemalen en duikers

Beschrijving

Om de waterhuishouding in de polders en langs de rivieren, kreken en gegraven waterlopen te kunnen beheersen was een groot aantal waterstaatkundige kunstwerken nodig. Een deel daarvan is van landschappelijke of cultuurhistorische waarde. Sluizen, stuwen en molens worden al eeuwenlang ingezet om het waterpeil te reguleren. In de loop der tijd zijn veel houten en bakstenen sluizen vervangen door betonnen exemplaren. Windmolens voor de bemaling van de polders werden vervangen door stoomgemalen en later diesel- en elektrische gemalen. Veel kleine waterstaatkundige werken zijn in de loop der tijd ook weer verdwenen nadat ze in onbruik raakten.

Inventarisatie

De kaartlaag met waterstaatkundige bouwwerken is overgenomen uit de CK en volledig herzien. In de nieuwe kaartlaag zijn alleen elementen opgenomen die reeds zijn aangemerkt als MIP-object, gemeentelijk- of Rijksmonument en daarmee onder het waardevaste erfgoed vallen. Er is voor gekozen om de overige (restanten van) waterstaatkundige bouwwerken niet mee te nemen, omdat de brondata onvolledig bleek en er een volledig nieuwe inventarisatie en kartering nodig zou zijn. Dat was binnen de scope van deze opdracht niet mogelijk, omdat daarvoor ook naar de bouwkundige waarden gekeken dient te worden en aanvullend veldwerk moet worden uitgevoerd om de actuele

staat de bepalen. Een uitzondering is gemaakt voor de objecten die in 2021 door Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie zijn gekarteerd in opdracht van het Waterschap Brabantse Delta. In deze cultuurhistorische inventarisatie en waardering zijn kunstwerken in eigendom van het Waterschap beschreven die (nog) geen bescherming kennen.¹² De elementen uit dit onderzoek zijn op de CWK opgenomen.

Waardering

Waterstaatkundige bouwwerken zijn zeer kenmerkend voor het zeeleipoldergebied, waar de eeuwenlange strijd tegen het water een centrale rol speelt in de geschiedenis. Een aantal sluzen en gemalen is aangewezen als MIP-object, gemeentelijk monument of Rijksmonument en valt onder het waardevaste erfgoed. Overige objecten zijn nog niet gekarteerd en gewaardeerd.

Voor de waterstaatkundige werken die door Vestigia in 2021 zijn beschreven en gewaardeerd worden drie categorieën onderscheiden: *vernieuwen, ontwikkelen of behouden*. Na bestudering van de gebruikte waarderingsmethodiek kunnen we concluderen dat er voldoende overlap is met de waarderingsmethodiek van de CWK, de categorieën zijn zodoende opgenomen als respectievelijk *gemiddeld, hoog en zeer hoog*. Het is aan het waterschap en de gemeente om te bepalen hoe met deze elementen wordt omgegaan. Voor een volledig overzicht van de inventarisatie en waardering van deze elementen verwijzen we naar het rapport van Vestigia.

4.3 Historische infrastructuur

4.3.1 Havens en havenkanalen

Beschrijving

De grotere dorpen die aan de rand van de polders waren gelegen en grensden aan het buitenwater, werden vaak voorzien van een buitenhaven. Het meeste vervoer verliep in het verleden over water, waardoor de havens essentieel waren voor de in- en uitvoer van goederen uit de polders. Veel van de oudste polders lagen op eilanden (opwaspolders) en waren slechts over het water bereikbaar. Bij de voorstraatdorpen lag de haven meestal buitendijks, in het verlengde van de voorstraat. Met nieuwe inpolderingen van het buitendijkse gebied kwam het voor dat een haven zijn directe verbinding met het buitenwater kwijtraakte. Hierdoor moest er vaarweg door de nieuwe polder worden gegraven, die de oude haven opnieuw met het buitenwater verbond. Zo ontstond bijvoorbeeld de verbinding tussen Klundert en Noordschans, waarbij zelfs een geheel nieuwe buitenhaven werd gerealiseerd. Op tal van plekken zijn deze oude havenkanalen of vaarwegen nog in het landschap aanwezig, waarbij soms (deels) gebruik is gemaakt van een natuurlijke waterloop. In de 20ste eeuw is een aantal havens gedempt, zoals in Zevenbergen en Standdaarbuiten. In Zevenbergen is de haven recentelijk weer deels hersteld.

Inventarisatie

Deze kaartlaag is geheel opnieuw opgebouwd als puntbestand en vlakkenbestand. Op basis van de bestaande CK en historische kaarten zijn de dorpen in de gemeente Moerdijk nagelopen op de aanwezigheid van een (buiten)haven. Tevens is een beknopte literatuurstudie uitgevoerd om de aanwezigheid van een historische haven te bevestigen dan wel te ontkrachten. In de recentere

¹² De Graaf & Hessing 2021

historie zijn verscheidene nieuwe (buiten)havens gerealiseerd, met name bedoeld voor de plezierjacht. Deze havens zijn niet in deze kaartlaag meegenomen.

Waardering

Havens en havenkanalen zijn kenmerkend voor het zeeleipolderlandschap van Moerdijk en zijn bovendien relatief zeldzaam op landelijke schaal. De ensemblewaarde en gaafheid zijn in veel gevallen aangetast door moderne uitbreidingen, maar kunnen hoog uitvallen wanneer het havenkanaal en de oorspronkelijke polder- en nederzettingsstructuur intact zijn. Daarmee kennen de meeste (restanten van) havenkanalen een hoge cultuurhistorische waarde. De kaartlaag met puntlocaties is niet meegenomen in de waardering en geeft alleen de geografische locatie van de (voormalige) havens aan.

Kenmerkendheid: Hoog (2)

Ensemblewaarde: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Gaafheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: Hoog (2)

Waardering: Gemiddeld tot hoog

4.3.2 Historische wegen

Beschrijving

Hoewel een groot deel van het verkeer in het verleden over de polderdijken verliep, kent de gemeente ook daarbuiten een uitgebreid netwerk aan historische wegen. Binnen deze categorie kan onderscheid worden gemaakt tussen polderwegen, lokale wegen, interlokale wegen en kasseiwegen. Naast de wegen voor het vervoer over land, zijn ook enkele historische wegtypen opgenomen die te maken hebben met het water. Het betreffen hier voormalige veerwegen naar de plaatselijke veerpont of oude havenkanalen die reeds zijn gedempt, maar nog in het stratenpatroon zichtbaar zijn.

De polderwegen betreffen de wegen die zijn aangelegd om de afzonderlijke polders te ontsluiten. Bij de aanleg van de rationeel verkavelde zeeleipolders werd vaak eerst het wegenpatroon uitgezet. Veelal bestaat het uit een centrale weg (*langeweg*) met loodrecht daarop enkele zijwegen. De polder werd zo verdeeld in vierkante percelen, die weer verder in stroken verkaveld werden.

De lokale wegen vormden hoofdzakelijk een verbindingsweg tussen de polderwegen en de boerderijen. Doordat veel wegen uit zand of klei bestonden, waren ze in de wintermaanden en bij (hevige) regen slecht toegankelijk. In de Franse periode werden enkele belangrijke trajecten daarom voorzien van een verharding, soms in de vorm van kleine keien (kasseien). Op enkele plekken zijn nog gedeeltes van deze kasseiwegen aanwezig.

Inventarisatie

De kaartlaag is overgenomen uit de oorspronkelijke CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Elementen die sinds 2014 uit het landschap zijn verdwenen zijn verwijderd. In de herziening zijn alleen historische wegen meegenomen die reeds in 1850 aanwezig waren, op basis van gedetailleerde topografische kaarten uit die periode. Ontsluitingswegen van na 1850 zijn buiten beschouwing gelaten. De meeste doorgaande wegen liepen over de polderdijken, deze zijn niet afzonderlijk gekarteerd maar vallen onder de kaartlaag dijken. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

Hoewel de historische ruimtelijke structuur en het wegenpatroon met name de uitbreiding van de industrie en snelwegen deels is aangetast, is het historische wegennet in veel gevallen goed bewaard gebleven, met name binnen de rationeel verkavelde polders. De waardering van historische wegen verschilt sterk per wegtype, zo kennen de kasseiwegen en polderwegen een hogere kenmerkendheid en/of zeldzaamheid dan andere typen zoals (inter)lokale wegen. Ook de gaafheid en ensemblewaarde lopen sterk uiteen per element.

Kenmerkendheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Ensemblewaarde: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Gaafheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: Gemiddeld (1) tot hoog (2)

Waardering: Gemiddeld (4) tot zeer hoog (11)

4.3.3 Spoor- en tramwegen

Beschrijving

Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw groeide de behoefte aan interlokaal vervoer. Een belangrijke aanjager voor een spoorlijn door het dorp Moerdijk was het gegeven dat België bij de afscheiding van Nederland had bedongen een spoorlijn over Nederlands grondgebied naar het Duitse achterland te mogen aanleggen. Vanuit Antwerpen liep deze spoorlijn naar Moerdijk, omdat een brug over het Hollandsch Diep destijds nog te kostbaar was. Vanuit de haven van Moerdijk ging het traject verder via een bootdienst naar Dordrecht en Rotterdam. In 1866 volgde de eerste aanleg van de Staatsspoorlijnen, met daarbij een route tussen Moerdijk en Breda. Drie jaar later volgde vervolgens de bouw van een brug over het Hollandsch Diep en kwam de route naar Moerdijk geleidelijk te vervallen. In 1906 werd het netwerk uitgebreid met een regionale tramweg tussen Oud-Gastel en Willemstad. De tramwegen waren enkelspoors, meer sporen waren gezien het geringe aantal ritten overbodig. Hierdoor hoefde men ook geen nieuw traject aan te leggen, maar kon de tramweg gebruik maken van het tracé van bestaande wegen en dijken.

Inventarisatie

De kaartlaag is overgenomen uit de oorspronkelijke CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd.. Zo is er onder andere gekeken of de spoorlijn nog aanwezig is, of slechts herkenbaar in de vorm van een lichte verhoging of het verkavelingspatroon. Ook is het gehele tracé van de voormalige tramweg Oud-Gastel en Willemstad opgenomen op de nieuwe kaart. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's en het Actueel Hoogtebestand Nederland

Waardering

Spoorwegen komen in heel Nederland voor en zijn niet bijzonder kenmerkend voor dit landschapstype en ook zeker niet zeldzaam. De ensemblewaarde en gaafheid verschillen per element. Omdat de trambaan inmiddels is opgebroken is deze niet meegenomen in de waardering. Het tracé is nog wel aanwezig als weg, maar het gaat hier vrijwel altijd om wegen die al vóór de aanleg van de trambanen bestonden. Deze zijn onder de categorieën historische wegen en dijken beschreven en gewaardeerd. Voor de spoorwegen geldt de onderstaande waardering.

Kenmerkendheid: Gemiddeld (1)

Ensemblewaarde: Gemiddeld (1) tot hoog (2)

Gaafheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: Laag (0)

Waardering: Gemiddeld

4.4 Militair erfgoed

4.4.1 Forten en vestingwerken

Beschrijving

De gemeente Moerdijk staat bekend om de rijkdom aan militair erfgoed. De ligging aan open zee op de grens van hoog en laag zorgde voor een strategisch belang. Ontoegankelijke veenmoerassen vormden vanouds een uitstekend verdedigingsmiddel. De natuurlijke verdediging werd versterkt door de aanleg van wallen, muren en vestingen. In de loop der eeuwen werden de bouwwerken steeds complexer. Vanaf de late middeleeuwen maakte men gebruik van linies en stellingen op de vijand buiten de deur te houden en werden ook de steden versterkt met vestingwerken. Lange linten van verdedigingswerken met forten, schuilplaatsen, inundatiegebieden en waterwerken kenmerkten het landschap in de vroegmoderne tijd. De natuurlijke mogelijkheden van het landschap werden daarbij altijd benut. Het ontstaan van militaire linies hangt nauw samen met de inpoldering van het aangeslibde land.

Zuiderfrontier/Zuiderwaterlinie

Het Zuiderfrontier of de Zuiderwaterlinie is een 17^e/18^e-eeuwse verdedigingslinie die van Zeeland tot aan Nijmegen liep. De linie lag grotendeels op Brabants grondgebied. Het was de langste linie die Nederland heeft gekend en verbond 11 vestingsteden met elkaar door middel van forten, schansen en inundatiegebieden. Menno van Coehoorn heeft een grote rol gespeeld bij de totstandkoming van het Zuiderfrontier.

Stelling Hollandsch Diep en Volkerak

De Stelling van het Hollandsch Diep en het Volkerak, ook wel de Stelling Willemstad genoemd was een 18^e-19^e -eeuwse verdedigingslinie op de plek waar het Hollands Diep, het Volkerak en het Haringvliet samenkomen. Het was bedoeld om het zuidelijke gedeelte van Holland tegen aanvallen te beschermen en de scheepvaartverbinding veilig te stellen. Bij de aanleg werd deels gebruik gemaakt van bestaande forten van het Zuiderfrontier. Veel forten uit de linie zijn bewaard gebleven.

Inventarisatie

De kaartlagen met forten (punten) en vestingwerken (vlakken) zijn overgenomen uit de oorspronkelijke CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Daarbij is gebruik gemaakt van historische kaarten, actuele luchtfoto's en kaarten van de Rijksdienst van het Cultureel Erfgoed. Naast de nog herkenbare locaties zijn ook de bekende verdwenen locaties in de laag opgenomen. De contouren van de vestingwerken van de steden Klundert en Willemstad zijn opgenomen als vlak in de kaartlaag vestingwerken (vlakken). Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

De meeste nog aanwezige forten en vestingwerken zijn niet meegenomen in de waardering, omdat ze reeds beschermd zijn als gemeentelijk of rijksmonument, met uitzondering van fort Bovensluis bij Willemstad. Fort Sabina en fort de Hel zijn daarnaast ook aangewezen als provinciaal complex van

cultuurhistorisch belang. In de inventarisatie zijn ook locaties meegenomen waar de forten of vestingwerken zelf niet meer aanwezig zijn, maar de ruimtelijke structuur nog wel herkenbaar is, bijvoorbeeld in de vorm van grachten of de verkaveling. Deze locaties zijn niet gewaardeerd, maar kennen mogelijk wel archeologische waarden en zijn opgenomen op de archeologische beleidskaarten. Forten en vestingwerken zijn zeer kenmerkend voor de gemeente Moerdijk en kennen bovendien een hoge tot zeer hoge zeldzaamheid. De gaafheid en ensemblewaarde lopen uiteen van gemiddeld tot zeer hoog. De onderstaande waardering geldt alleen voor fort Bovensluis, aangezien de overige nog aanwezige forten reeds beschermd zijn.

Kenmerkendheid: zeer hoog (3)

Ensemblewaarde: hoog (2)

Gaafheid: zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: hoog (2)

Waardering: zeer hoog (10)

4.4.2 Historische schootsvelden

Beschrijving

Met een schootsveld wordt de open ruimte rondom de omwalling van een vesting of een ander militair object bedoeld. Bij dreigende aanvallen was het belangrijk dat de ruimte rondom de vesting of geschutopstelling leeg was, zodat men vrij zicht had en de artillerie kon inzetten. Binnen de schootsvelden was geen bebouwing toegestaan en mochten ook geen andere zicht beperkende objecten zoals bomen worden aangebracht. Met de term schootsvelden wordt soms foutief het nog onbebouwde gebied binnen de vestingen aangeduid. De daadwerkelijke schootsvelden liggen juist daarbuiten.

Inventarisatie

De historische schootsvelden zijn ongewijzigd overgenomen van de bestaande CK. Er heeft geen nieuw onderzoek plaatsgevonden.

Waardering

Omdat de schootsvelden geen fysieke relictten in het landschap zijn, zijn ze niet gewaardeerd. Wel wordt aanbevolen om de ruimte rondom de vestingen waar mogelijk open te houden.

4.4.3 Inundatiegebieden

Beschrijving

Het inunderen (onder water zetten) van land, bijvoorbeeld door een dijk door te steken, was eeuwenlang een veel toegepaste tactiek in tijden van oorlog. Het doel was een onbegaanbaar en onbevaarbaar terrein te creëren om de vijand tegen te houden. De inundatiegebieden van het Zuiderfrontier/Zuiderwaterlinie zijn nog deels herkenbaar, omdat ze de natuurlijke laagtes van het landschap volgen. Bij een dreigende aanval werden deze poldergebieden met een mix van zout en zoetwater geïnundeerd.

Inventarisatie

De historische inundatiegebieden zijn ongewijzigd overgenomen van de bestaande CK. Er heeft geen nieuw onderzoek plaatsgevonden.

Waardering

De inundatiegebieden zijn niet meegenomen in de waardering, omdat er geen fysieke sporen van het in het landschap aanwezig zijn. Wel zijn de laagtes nog herkenbaar in het landschap. Versterking van

het natte karakter en een goede informatievoorziening kunnen bijdragen aan de beleving van de geschiedenis in deze bijzondere gebieden.

4.4.4 Relicten uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog en Koude Oorlog

Beschrijving

Verspreid over het grondgebied van de gemeente Moerdijk liggen verschillende relictten uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog. Het gaat dan bijvoorbeeld om schuilplaatsen, kazematten, bunkers of geschutopstellingen.

Inventarisatie

De beschikbare informatie over het erfgoed uit de Wereldoorlogen en de Koude Oorlog is fragmentarisch en op sommige vlakken erg beperkt. In deze herziening zijn alleen de reeds bekende en beschreven elementen meegenomen. Een groot deel daarvan is overgenomen uit de CK, de dataset is aangevuld met informatie van de RCE en de landelijke Indicatieve Kaart Militair Erfgoed (IKME). Tenslotte zijn er bij de actualisatie van de archeologiekaarten in 2023 structuren uit deze perioden gekarteerd die ook op de kaart staan aangegeven. Enkele objecten staan ook op de MIP-lijst. Vanwege de grote tijdsinvestering is er geen nieuwe inventarisatie van militair erfgoed uit de 20ste eeuw uitgevoerd. Wel wordt er momenteel op verschillende vlakken, bijvoorbeeld bij de RCE, gewerkt aan aanvullende inventarisaties van specifieke categorieën. Het is aan te raden om in de toekomst deze inventarisatie op te nemen op de CWK en eventueel aanvullende inventarisaties en/of waarderingen te laten uitvoeren, om het erfgoed uit deze roerige tijden op een juiste manier te behouden en beschermen. Ook op het gebied van informatievoorziening en beleefbaarheid is voor deze categorie nog winst te behalen.

Waardering

Omdat de beschikbare informatie over de relictten uit de oorlogen beperkt en onvolledig is, is deze kaartlaag niet gewaardeerd.

4.5 Historische bouwkunde

Op het gebied van het gebouwd erfgoed is er in de gemeente Moerdijk al veel werk verricht. Er is in het kader van deze herziening geen nieuw bouwhistorisch of historisch stedenbouwkundig onderzoek uitgevoerd. De elementen binnen deze categorie vallen grotendeels onder het waardevaste erfgoed; elementen die reeds op enige manier bescherming kennen en daarmee bekend zijn bij de gemeente. Wel is de kartering van de elementen op enkele vlakken herzien, zodat de gemeente een zo volledig en actueel mogelijk beeld van het gebouwde erfgoed heeft.

4.5.1 Rijksmonumenten

Rijksmonumenten zijn door het Rijk aangewezen, het volledig overzicht en de redengevende beschrijvingen zijn te raadplegen via het Rijksmonumentenregister.¹³

4.5.2 Gemeentelijke monumenten

De gemeente Moerdijk kent momenteel 38 gemeentelijke monumenten, waarvan een gedeelte pas recentelijk is aangewezen. De kaartlaag met gemeentelijke monumenten is volledig herzien op basis

¹³ <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>

van de informatie op de website van de gemeente Moerdijk, de BAG en het Erfgoedregister.¹⁴ De link in de attribuuttabel verwijst naar de redengevende beschrijving op de website van de gemeente.

4.5.3 MIP-objecten

De lijst met MIP-panden is overgenomen van de Provincie Brabant en de CK. De locatie van de panden bleek echter in een groot deel van de gevallen onjuist. De locaties zijn gecorrigeerd op basis van de Basisregistratie Adresgegevens (BAG), actuele luchtfoto's en in sommige gevallen Google Streetview. Gesloopte panden zijn, voor zover mogelijk op basis van een bureaustudie, uit de lijst verwijderd, evenals panden die sinds de vorige inventarisatie zijn aangewezen als monument. Deze bewerking moet gezien worden als een eerste stap voor een herziening van de lijst met MIP-objecten. De lijst bevat naast fouten in de locaties ook veel onjuiste beschrijving en dateringen, bovendien zijn veel panden sinds de registratie zodanig verbouwd dat de erfgoedwaarden verloren zijn gegaan.

4.5.4 Historische stads- en dorpskernen

Beschrijving

Binnen de gemeente Moerdijk komen verschillende stads- en dorpstypen voor. De meest voorkomende typen zijn de zogenaamde voorstraatdorpen en dijkdorpen. In de nieuw ingepolderde zeekeleipolders werden vaak nieuwe dorpen gesticht. De polderdijken vormden het uitgangspunt bij de aanleg van de nieuwe bebouwing. In de meeste gevallen ontstonden woningen langs een belangrijk punt zoals een molen of haven om vervolgens uit te groeien tot een dijklint, maar er zijn ook voorbeelden aanwezig van planmatig aangelegde dorpen, zoals de voorstraatdorpen. Hierbij werd een brede straat loodrecht op de dijk aangelegd (de voorstraat). De straat eindigde in een ringvormige straat waarbinnen de kerk stond (de kerkring). De belangrijkste gebouwen stonden langs de voorstraat. Twee parallelwegen (de achterstraten) ontsloten de erven aan de achterzijde. Belangrijke dorpen in de gemeente zoals Willemstad, Fijnaart, Klundert en Standdaarbuiten zijn allen planmatig aangelegd. Naast de voorstraatdorpen en dijkdorpen komen nog enkele andere dorps- en stadsvormen voor. Zevenbergen is bijzonder als zeldzaam voorbeeld van een planmatige aangelegde stad en kent een middeleeuwse kern.

Inventarisatie

De kaartlaag met dorpstypen is gebaseerd op de oorspronkelijk CK en de inventarisatie van historisch-stedenbouwkundig structuren van de provincie Noord-Brabant. Om de verschillende dorpstypen goed in beeld te krijgen is besloten om de kaartlaag geheel opnieuw op te bouwen. Voor de begrenzing is de historische kern (ca. 1850-1900) als uitgangspunt genomen, recentere uitbreidingen zijn daarbij buiten beschouwing gelaten.

Waardering

De historische stads- en dorpskernen zijn voorzien van een globale waardering, die grotendeels is gebaseerd op de bestaande waardering uit de kaartlaag historische stedenbouwkundige structuren van de provincie Noord-Brabant. Daarbij moet vermeld worden dat het hier gaat om een waardering van de kernen als ensemble. Er is geen nieuw bouwhistorisch of historisch-stedenbouwkundig onderzoek uitgevoerd. De waardering van deze kaartlaag kan gezien worden als een eerste aanzet, waarin waardevolle ensembles zijn gesignaleerd en de algemene ontwikkeling van de kernen wordt geschetst. De kaartlaag kent echter te weinig detailniveau en diepgang om te dienen als kader voor de aanwijzing van nieuwe beschermde stads- of dorpsgezichten, gemeentelijke monumenten of

¹⁴ <https://www.moerdijk.nl/web/Moerdijsite/Inwoners/Wonen-en-verhuizen/Monumenten-en-cultuurhistorie/Gemeentelijke-monumenten.html>

Rijksmonumenten. Daarvoor zal een uitgebreidere inventarisatie en waardering van historische stedenbouwkundige structuren nodig zijn, waarin ook recentere uitbreidingen (>1900) worden meegenomen. Willemstad is reeds aangewezen als beschermd stadsgezicht en is daarom niet meegenomen in de waardering.

Voorstraatdorpen

Voorstraatdorpen zijn zeer kenmerkend voor het zeeleipolderlandschap van de gemeente Moerdijk en hangen nauw samen met de inpolderingsgeschiedenis van het gebied. De historische structuur met de voorstraat, achterstraten en kerkkring is in de meeste gevallen goed bewaard gebleven, waardoor de ensembles een hoge gaafheid en ensemblewaarde kennen. Voorstraatdorpen komen in grote delen van Zeeland, Brabant en Zuid-Holland voor en zijn daarom niet zeldzaam te noemen.

Kenmerkendheid: Zeer hoog (3)

Ensemblewaarde: Hoog (2)

Gaafheid: Hoog (2)

Zeldzaamheid: Gemiddeld (1)

Waardering: Hoog (8)

Dijknederzettingen

Dijknederzettingen zijn zeer kenmerkend voor het zeeleipolderlandschap van de gemeente Moerdijk. Ze kennen echter geen hoge zeldzaamheid, de gaafheid en ensemblewaarde lopen uiteen, waardoor de cultuurhistorische waarde verschilt van gemiddeld tot hoog.

Kenmerkendheid: Zeer hoog (3)

Ensemblewaarde: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (2)

Gaafheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: Gemiddeld (1)

Waardering: Gemiddeld (6) tot hoog (9)

Zevenbergen

Zevenbergen kent een uniek stadscentrum met bastidepatroon uit de middeleeuwen. Hoewel dergelijke steden niet kenmerkend zijn voor dit gebied kent het een hoge waarde, met name vanwege de zeer hoge zeldzaamheid en de hoge ensemblewaarde en gaafheid. Het middeleeuwse stratenpatroon is nog duidelijk herkenbaar.

Kenmerkendheid: Gemiddeld (1)

Ensemblewaarde: Hoog (2)

Gaafheid: Hoog (2)

Zeldzaamheid: Zeer hoog (3)

Waardering: Hoog (8)

4.5.5 Windmolens

Beschrijving

In de gemeente Moerdijk heeft in het verleden een groot aantal windmolens gestaan. Na de bedijking van de polders werden de nieuwe bouwlanden vaak ingezaaid met graansoorten. Windmolens werden niet alleen gebruikt voor de bemaling van de polders, maar ook voor het malen van graan en zaden. Veel molens zijn in de loop der tijd in onbruik geraakt en ook weer afgebroken. Enkele exemplaren zijn bewaard gebleven of hersteld en nog aanwezig.

Inventarisatie

De kaartlaag met windmolens is overgenomen uit de oorspronkelijk CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Alle locaties zijn vergeleken met de landelijke Molendatabase en waar nodig aangepast. Aan de hand van de adressen en de BAG zijn de puntlocaties opnieuw gekarteerd. In enkele gevallen heeft er een beknopte kaartenstudie plaatsgevonden om de locatie van verdwenen molens nader te duiden. In de kaartlaag zijn enkel windmolens opgenomen, overige molentypen zoals rosmolens of watermolens zijn buiten beschouwing gelaten. Om een volledig beeld van de rijkheid aan windmolens te krijgen zijn ook alle bekende locaties van verdwenen windmolens in de kaartlaag opgenomen. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database.

Waardering

Momenteel zijn er nog vier windmolens in de gemeente Moerdijk aanwezig, die allen een monumentale status kennen. Ze zijn daarom niet meegenomen in de waardering.

4.5.6 Molenbiotopen

Beschrijving

Om voldoende wind te kunnen vangen heeft een windmolen vrije ruimte nodig. De ruimte rondom een windmolen dient daarom altijd vrij te blijven van obstakels zoals bomen en bouwwerken. Een goede molenbiotoop is belangrijk om de bestaande molens in bedrijf te houden.

Inventarisatie

De laag molenbiotopen uit de CK is in zijn geheel nagelopen en vergeleken met de locaties van de Windmolenbiotoop Inventarisatie Noord-Brabant uit 2020. De molenbiotoop van één van de molens is gewijzigd, omdat de betreffende molen op de verkeerde plaats was aangegeven.

Waardering

In de beschrijving is de waardering opgenomen die is voortgevloeid uit de Windmolenbiotoop Inventarisatie Noord-Brabant uit 2020. De molenbiotopen zijn niet opnieuw gewaardeerd.

4.5.7 Grenspalen

Beschrijving

De gemeente Moerdijk heeft sinds de late middeleeuwen veel verschuivende machtsverhoudingen gekend, waarbij het grondgebied van de huidige gemeente zelden tot één bestuursgebied werd gerekend. Om grenzen af te bakenen werd ofwel gebruik gemaakt van vaste vormen in het landschap, zoals dijken of waterlopen, of werden markeringen zoals grenspalen of -stenen aangebracht. Veel grenspalen en -stenen zijn in de loop der tijd ook weer verwijderd nadat ze in onbruik raakten. Op enkele plaatsen binnen de gemeente zijn nog exemplaren terug te vinden.

Inventarisatie

De kaartlaag is overgenomen uit de oorspronkelijke CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Tevens is op basis van historisch kaartmateriaal gekeken of er nog meer grenspalen in het gebied aanwezig zijn die niet op de oorspronkelijke kaart stonden. Uiteindelijk is één grenspaal uit de database verwijderd omdat deze niet meer aanwezig is en is één grenspaal bij de herziening aan het bestand toegevoegd. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige grenspalen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van actuele luchtfoto's en Google Streetview.

Waardering

Grenspalen kennen een hoge kenmerkendheid in dit gebied waar de eigendomsverhoudingen een centrale rol in de geschiedenis spelen, ze zijn bovendien vrij zeldzaam. De ensemblewaarde ligt lager omdat er de afgelopen eeuwen veel veranderingen in het landschap hebben plaatsgevonden en oude grenzen buiten de dijken veelal niet meer te herkennen zijn. De grenspaal die de voormalige begrenzing weergeeft tussen de waterschappen Heijningen en Ruigenhil is aangemerkt als gemeentelijk monument en is daarom niet apart gewaardeerd.

Kenmerkendheid: Hoog (2)

Ensemblewaarde: Gemiddeld (1)

Gaafheid: Hoog (2)

Zeldzaamheid: Hoog (2)

Waardering: Hoog (7)

4.6 Groen erfgoed

De term groen erfgoed wordt gebruikt als verzamelnaam voor historische groenaanleggen zoals tuinen, parken, vestingbeplanting, begraafplaatsen of buitenplaatsen. Ook groene landschapselementen die door de mens zijn aangeplant, zoals grienden, hakhout of houtwallen vallen onder groen erfgoed.¹⁵ In het open zeeleipolderlandschap van de gemeente Moerdijk komt relatief weinig opgaande beplanting voor.

Deze inventarisatie van groen erfgoed moet gezien worden als een eerste aanzet die op hoofdlijnen aangeeft waar bijzondere structuren en elementen liggen. Deze kartering is gebaseerd op een bureaustudie op basis van luchtfoto's, historische kaarten en bestaande gegevens. Daarbij ligt de nadruk op historische structuren van vóór 1850. Jonge beplantingen, bijvoorbeeld uit de tijd van de ruilverkavelingen, is niet opnieuw geïnventariseerd. Er heeft geen nieuw karterend veldwerk plaatsgevonden. Ook kleine groene landschapselementen, zoals bijvoorbeeld hagen, weiden, tuinen of borders zijn niet op de kaart opgenomen.

4.6.1 Dijkbeplanting

Beschrijving

Langs diverse polderdijken in de gemeente komt opgaande beplanting voor. De soorten en de ouderdom van de beplanting zijn zeer uiteenlopend, al bestaan de oudere beplantingen grotendeels uit essen. Het open zeeleipolderlandschap zorgt ervoor dat de beplantingen vaak vanaf grote afstand zichtbaar zijn. Bomenrijen op of langs polderdijken vormen daarmee markante elementen in het landschap. Op verscheidene plekken zijn de historische dijkbeplantingen nu terug te vinden als fors uitgegroeide bomen langs (delen van) de dijken. Deze structuren zijn niet alleen cultuurhistorisch waardevol, maar kennen vaak ook een hoge ecologische waarde.

Inventarisatie

De kaartlaag met dijkbeplanting is geheel opnieuw opgebouwd. De herziene kaartlaag met dijken en kaden is in zijn geheel nagelopen op aanwezige beplanting, waarbij enkel rijen van opgaande bomen zijn gekarteerd. Om te achterhalen of de beplanting een historische grondslag heeft, zijn de geselecteerde bomenrijen vergeleken met de gedetailleerde topografische kaart uit 1840. Indien de bomenrij op deze kaart aanwezig was, is de beplanting opgenomen in het uiteindelijke lijnenbestand.

¹⁵ <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/groen-erfgoed>,
<https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/waarderen-van-cultureel-erfgoed/waarderingscriteria-gebouwd-en-aangelegd-groen-erfgoed>

Een recentere (her)beplanting is op deze manier alsnog meegenomen. Reeds verdwenen dijkbeplanting of recente aanplant (>1950) is buiten beschouwing gelaten. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4

Waardering

Opgaande dijkbeplanting vormt een opvallend element in het open polderlandschap, het kent echter geen hoge kenmerkendheid. Wel liggen de zeldzaamheid, gaafheid en ensemblewaarde is veel gevallen hoog, waardoor veel structuren een hoge landschappelijke waarde kennen.

Kenmerkendheid: Gemiddeld (1)

Ensemblewaarde: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Gaafheid: Gemiddeld (1) tot zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: Hoog (2)

Waardering: Gemiddeld (5) tot hoog (9)

4.6.2 Monumentale bomen en boomgroepen

Beschrijving

In het Landelijk Register van Monumentale Bomen zijn bomen opgenomen die volgens de Bomenstichting van nationaal belang zijn.¹⁶ Vaak gaat het om bomen met een hoge ouderdom, bijzondere groei, schoonheid of zeldzaamheid of met een beeldbepalende functie. In de gemeente Moerdijk staan 22 bomen of -boomgroepen geregisterd. Deze bomen en boomgroepen worden gecontroleerd door vrijwilligers, maar kennen vooralsnog geen wettelijke bescherming, tenzij ze deel uitmaken van een Rijksmonument, beschermd stadsgezicht of zijn opgenomen op de gemeentelijke bomenlijst. Door deze bomen en boomgroepen (ook) op gemeentelijk niveau (beter) te beschermen kunnen ze behouden blijven.

Inventarisatie

In de oorspronkelijke CK was reeds een laag met monumentale bomen opgenomen, deze lijst bleek echter verre van volledig en kwam bovendien niet overeen met het landelijk register. De kaartlaag is daarom volledig herzien op basis van de gegevens uit het landelijk register. Omdat er geen karterend veldwerk heeft plaatsgevonden en de informatie uit het landelijk register afhankelijk is van de inzet van vrijwilligers, was het niet in alle gevallen mogelijk om de actuele staat van de boom te bepalen.

Waardering

11 van de 22 bomen of boomgroepen uit het landelijk register van monumentale bomen zijn reeds opgenomen in de lijst met monumentale en beschermde bomen van de gemeente. Het gaat daarbij voornamelijk om bomen op particulier terrein. Voor bomen op de gemeentelijke bomenlijst geldt dat er voor zeer drastisch snoeien of kappen een vergunning nodig is. Omdat de bomen en boomgroepen in het landelijk register op nationaal niveau bijzonder te noemen zijn, wordt een aanvullende bescherming aanbevolen, bijvoorbeeld in de vorm van een kapverbod, periodiek onderhoud en monitoring van de staat indien de objecten zich op gemeentegrond bevinden of onderdeel zijn van het beschermd stadsgezicht Willemstad. Om de erfgoedwaarde van de bomen en boomgroepen te waarborgen voor de toekomst hebben ze op de CWK de waarde zeer hoog te meegekregen.

¹⁶ <https://www.monumentalebomen.nl/>

4.6.3 Koninklijke jubileumbomen en gedenkbomen

Beschrijving

Koninklijke jubileumbomen en gedenkbomen zijn bomen die zijn aangeplant ter gelegenheid van een bijzondere gebeurtenis zoals een (koninklijk) huwelijk of geboorte of ter herinnering aan een persoon. In het geval van de koninklijke jubileumbomen gaat het vaak om lindes. De gemeente Moerdijk telt 17 gedenkbomen en 13 koninklijke bomen.

Inventarisatie

De lijst met koninklijke jubileumbomen en gedenkbomen is onbewerkt overgenomen van de gemeente Moerdijk.

Waardering

Omdat het hier om elementen met een herinneringswaarde of (deels) immateriële waarde gaat, is er geen cultuurhistorische of landschappelijke waardering uitgevoerd. De waarde van deze objecten zit hem namelijk niet volledig in de fysieke verschijningsvorm of de locatie. Wel wordt het belangrijk geacht om deze bomen te beschermen, bijvoorbeeld middels een kapverbod of door ze op te nemen in de lijst met gemeentelijke bomen.

4.6.4 Begraafplaatsen

Beschrijving

De geschiedenis van begraafplaatsen is zeer divers. Het vormen bijzondere cultuurhistorische elementen met een eigen verhaal en ook de aanwezige groenstructuren zijn vaak van waarde. Vanaf de Franse tijd is er een duidelijke omwenteling zichtbaar in de manier waarop begraafplaatsen zijn aangelegd. Sinds de 19^e eeuw worden ze veelal aangelegd als landschapspark of – tuin, vaak in romantische stijl.

Inventarisatie

De begraafplaatsen zijn overgenomen uit de oorspronkelijke CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Elementen die sinds 2014 uit het landschap zijn verdwenen zijn verwijderd. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

Begraafplaatsen vormen bijzondere elementen in het landschap, die vanwege hun grote verscheidenheid en immateriële betekenis niet volledig binnen de hier gehanteerde waarderingsmethodiek passen. Voor een nauwkeurige beschrijving en waardering van de cultuurhistorische, bouwkundige, tuinhistorische en ecologische waarden van de begraafplaatsen is aanvullend veldonderzoek nodig, waarbij de begraafplaatsen individueel onderzocht. De waardering op de CWK moet gezien worden als een eerste aanzet hiervoor.

Kenmerkendheid: Gemiddeld (1)

Ensemblewaarde: Hoog (2)

Gaafheid: Zeer hoog (3)

Zeldzaamheid: Laag (0)

Waardering: Gemiddeld (6)

4.6.5 Laanbeplanting

Beschrijving

Onder laanbeplanting verstaan we bomenrijen aan één of beide zijden van een weg. Lanen werden veelal aangelegd vanuit status en esthetisch oogpunt. Veel belangrijke wegen werden door een laanbeplanting begeleid, waarbij met name linde, beuk en eik veelgebruikte boomsoorten waren.

Inventarisatie

De kaartlaag met laanbeplanting is gebaseerd op de kaartlaag met historische groenstructuren uit de CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. Verdwenen structuren zijn niet meegenomen, evenals recente aanplant (>1950) en aanplant die onderdeel uitmaakt van rijksmonumentale ensembles of het beschermde stadsgezicht Willemstad omdat deze reeds voldoende bescherming kennen en gedocumenteerd zijn. De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4. Bomenrijen langs wegen die over dijken lopen zijn opgenomen onder de categorie dijkbeplanting (zie paragraaf 4.6.1).

Waardering

Laanbeplanting komt in het zeeleipolderlandschap van Moerdijk weinig voor en beperkt zich tot enkele doorgaande wegen in het zuidoosten van de gemeente. De gaafheid en ensemblewaarde liggen hoog en lanen zijn in dit deel van het land relatief zeldzaam te noemen.

Kenmerkendheid: Gemiddeld (1)

Ensemblewaarde: Hoog (2)

Gaafheid: Hoog (2)

Zeldzaamheid: Hoog (2)

Waardering: Hoog (7)

4.6.6 Kreekbeplanting

Beschrijving

In de natuurlijke, moerassige laagtes langs de (voormalige) kreek komt soms opgaande begroeiing voor. Het gaat meestal om een combinatie van essen, wilgen en/of iepen. Een deel ervan is natuurlijke opslag, maar er zijn in de loop der tijd op deze locaties ook bomen aangeplant voor verschillende doeleinden.

Inventarisatie

De kaartlaag met kreekbeplanting is gebaseerd op de kaartlaag historische groenstructuren uit de CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. Verdwenen groenstructuren zijn niet meegenomen, evenals recente aanplant (>1950). De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

Deze natte boscomplexen zijn kenmerkend voor het gebied en kennen naast een landschappelijke waarde vaak een hoge ecologische waarde. Ze zijn echter niet erg zeldzaam te noemen en de gaafheid is in de meeste gevallen flink aangetast.

Kenmerkendheid: Hoog (2)
Ensemblewaarde: Hoog (2)
Gaafheid: Gemiddeld (1)
Zeldzaamheid: Gemiddeld (1)
Waardering: Gemiddeld (6)

4.6.7 Vestingbeplanting

Beschrijving

Vestingwerken werden vaak voorzien van een beplanting. In eerste instantie bestond de beplanting uit stekelige soorten om als extra barrière te dienen, later werd meer opgaand hout aangeplant, voor eigen gebruik of het verkrijgen van inkomsten. De wijze van beplanting kan sterk verschillen per tijdsperiode en vestingwerk.

Inventarisatie

De kaartlaag met vestingbeplanting is gebaseerd op de kaartlaag historische groenstructuren uit de CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. Verdwenen groenstructuren zijn niet meegenomen, evenals recente aanplant (>1950). De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

De beplantingen op de vestingwerken van Klundert, Fort Sabina en fort de Hel maken onderdeel uit van de Rijksmonumenten en zijn vastgelegd in de betreffende bestemmingsplannen. De vestingbeplanting te Willemstad valt onder het beschermde stadsgezicht Willemstad. De vestingbeplantingen vallen daarmee onder het waardevaste erfgoed en zijn niet gewaardeerd.

4.6.8 Grienden

Beschrijving

Grienden zijn natte, buitendijkse gronden die in het verleden werden gebruikt voor het telen van griendhout. Grienden bestonden meestal uit uitgestrekte wilgenbossen, die periodiek werden geknot en gehakt. In de gemeente Moerdijk vinden we ze nog langs de oevers van het Hollandsch Diep. De grienden zijn hier tot de tweede helft van de 20ste eeuw in gebruik geweest, tegenwoordig zijn het waardevolle natuurgebieden. Grienden vinden we voornamelijk op de iets hoger gelegen gronden, in de nattere laagtes van de buitendijkse gronden lagen riet- en biezelanden.

Inventarisatie

De kaartlaag met grienden is gebaseerd op de kaartlaag historische groenstructuren uit de CK, alle data is gecontroleerd en geactualiseerd. Waar mogelijk is een beschrijving, datering en naam van het object toegevoegd aan de database. Verdwenen groenstructuren zijn niet meegenomen, evenals recente aanplant (>1950). De gaafheid en ensemblewaarde van de nog aanwezige elementen zijn vastgesteld middels een bureaustudie op basis van historische kaarten, actuele luchtfoto's, Google Streetview en het Actueel Hoogtebestand Nederland 4.

Waardering

Grienden zijn kenmerkend voor de buitendijkse gebieden in het zeekeilandschap en kennen een hoge ensemblewaarde, zeker wanneer de gebieden niet (volledig) bedijkt zijn en er nog griendketen

aanwezig zijn. Op landelijke schaal zijn grienden tegenwoordig vrij zeldzaam te noemen, omdat ze veelal zijn verdwenen nadat ze in de 20ste eeuw buiten gebruik raakten. De grienden langs het Hollandsch Diep kennen daarmee een hoge cultuurhistorische waarde. Dat geldt ook voor de bijbehorende griendketen die nog in de gebieden aanwezig zijn, voor zo ver die geen eigen waardering of bescherming kennen.

Kenmerkendheid: Hoog (2)

Ensemblewaarde: Hoog (2)

Gaafheid: Hoog (2)

Zeldzaamheid: Hoog (2)

Waardering: Hoog (8)

Bronvermelding

Croonen Adviseurs i.s.m. Monumentenhuis Brabant. (2013). *Toelichting bij de Cultuurhistoriekaart van de gemeente Moerdijk*.

Horst M., Spek Th. 2012. *Cultuurhistorische Waardenkaart Overijssel. Vooronderzoek, ontwerp en plan van aanpak*. Kenniscentrum Landschap, Rijksuniversiteit Groningen.

Horst M. 2015. *Waardering van cultuurhistorische elementen*. Cultuurland Advies, Wapenveld (ongepubliceerd).

Hendrikx J.A. 1999. *Cultuurhistorie van stad en land. Waardering en behoud*. Uitgeverij Matrijs.

Ellenkamp G.R, van Snippenburg B.J.G., Bouwmans S.P.H. 2023. *Verdronken en teruggewonnen. Actualisatie van de archeologiekaarten van de gemeenten Etten-Leur, Oosterhout, Moerdijk en Drimmelen*. RAAP-rapport 6065.

Graaf de. M., Hessing W.A.M. 2021. *Cultuurhistorische inventarisatie en waardering van 23 gemalen en kunstwerken van het Waterschap Brabantse Delta*. Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, Amersfoort.

Ham, W.A. van en K.A.H.W. Leenders, 2018: *Polders in kaart, Noord-West Brabant 1565 - 1590*. Zwolle.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2012). *Eenheid en verscheidenheid. Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. Achtergronddocument.

Beleidsdocumenten gemeente Moerdijk

Lijst van monumentale en beschermde bomen

Erfgoedverordening

Omgevingsvisie

Landschapskwaliteitsplan

Cultuur- en erfgoednota 2024-2027

Erfgoedregister

Lijst van gemeentelijke monumenten

Visie op de verdedigingswerken

Atlas Moerdijk 2040 – DNA, trends en ontwikkelingen

Bestemmingsplannen